

Antun Petak

Centar za društvena istraživanja
Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Tomislavov trg 21/I

Marginalizacija — jedna tendencija suvremene gradske kulture

MOGUĆI PRISTUP

Uvod

Urbano društvo u smislu nazočne »realnosti i mogućnosti urbanog života«¹ odnosno grad XX stoljeća, izraz je procesa industrijalizacije² i na kvantitativni aspekt svedene urbanizacije³ kako se odvijala posljednjih 150 godina. Danas se grad i selo prožimlju po načinu proizvodnje, društvenim funkcijama i kulturi.⁴ Grad je tu jezgro šire i uže okolice koju modificira svojim utjecajem bivajući sam izložen njenim utjecajima.⁵ Egzistencijalnu situaciju, prema tome, danas obilježava fizionomsko i funkcionalno stapanje sela i grada, odnosno formiranje novog oblika naseljenosti. Time pak u urbanoj realnosti sve značajnijim postaju pitanja dokolice i kulture.

Suvremena je svakodnevica neodvojiva od procesa industrijalizacije. Posebice, vodimo li računa o pravcu induciranja socio-kulturnih promjena. Naime, ako nam išta kazuje da grad još jedino ima prostorne dimenzije onda je to razvijenost urbanih aspiracija i vrijednosnih orijentacija u prosječnoj društvenoj svijesti. I to bez obzira što »pretvaranje sela u grad« ili moguć-

¹ Lefebvre, Henri, *Le droit a'la ville*, Editions Anthropos, Paris 1968.

² Industrijalizacija je evolutivni društveni proces (Szczepanski, Jan, »Društveni aspekti industrijalizacije u Narodnoj Republici Poljskoj«, Beograd, *Sociologija*, No 2, 1968, str. 154) »... izmjene društveno-ekonomske strukture i mentaliteta stanovništva koji se odvija pod utjecajem industrije« (Puljiz, Vlado, *Deagrarizacija kao oblik socijalne i prostorne pokretljivosti*, doktorska disertacija, Zagreb, veljača 1975, str. 7—8, rukopis).

³ Urbanizacija »kao kompleksan i heterogen društveni proces ... se širi daleko izvan velikih gradova, te je u savremenom industrijaliziranom svetu sve teže odrediti granice jednog ovakvog procesa« (Ginić, Ivanka, »Dinamika urbanizacije u Jugoslaviji«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 31—32, 1971, str. 53).

Sa više sociološkog stajališta urbanizacija obuhvaća naseljavanje gradova, deagrarizaciju sa diverzifikacijom zanimanja i »pretvaranje seoskih karakteristika u gradske« (širenje tekovina i načina urbanog života).

⁴ Predindustrijski grad nije prelazio gradske bedeme i mitnice. Industrijski je grad bivao sve komplementarniji svojoj okolini. Konačno, metropolitanizacija u našoj epohi dovodi do iščezavanja starih razlika između sela i grada, te ravnomjernije raspodjele izvjesnih društvenih institucija i osnovnih tekovina civilizacije u ekološkom ili društveno-teritorijalnom smislu.

⁵ Kako taj proces dovodi do formiranja prijelazne djelomično urbanizirane zone mnogi su autori koncept dihotomije selo—grad spremni zamijeniti ruralno-urbanim kontinuumom (rural-urban continuum). Taj se koncept temelji na pretpostavci o kontinuiranoj promjeni načina života. No, kako se suvremeni urbaniti unutar jednog te istog oblika naseljenosti razlikuju po svom klasno-socijalnom položaju, dakle kvalitativno, to koncept ruralno-urbanog kontinuumu može biti samo analitička kategorija.

nost ukidanja suprotnosti selo—grad ne znači ni samo ni uvijek »ekspanziju gradskih uvjeta egzistencije u sav socijalni prostor čovjeka«.° (Postojeći razvitak produbljuje otuđeni način gradskog života, te »idiotizam seoskog života« može biti zamijenjen idiotizmom gradskog života.)

U nekom fizionomskom smislu grad je projekcija društva u prostoru. Postavši, međutim, centrom odlučivanja pretvorio se u »posredovanje među posredovanjima«. Naročito jer počivajući na osnovama klasno-socijalne diferencijacije stalno proizvodi eksploataciju nedominantnih grupa. Zato se u realnosti »'urbanog' kao društvene zbilje sastavljene od odnosa koje treba zamisliti, konstruirati ili u mislima rekonstruirati«⁷ društvenost ne očituje u neposredno ljudskom obliku. Grad je postao socio-kulturna sredina koja svoje otuđene stanovnike posredovane mnoštvom »uloga« i »statusa« homogenizira na razini stila života »nove klase blagostanja«.

Zato nam, uvjetno govoreći, svakodnevica pokazuje krizu urbanog načina života u obliku »marginalne egzistencije«, odnosno produbljivanje otuđenja suvremenog urbanita može se identificirati kao marginalizacija.

Iako analiza gradskog načina života s tog stajališta tek predstoji ovdje ćemo je barem pokušati naznačiti.

Način urbanog života kao marginalna egzistencija

Za suvremena je urbanita značajno egzistencijalno pitanje svakodnevica. U urbanom društvu, naime, egzistencijalna pitanja nisu više svodljiva na ekonomske čimbenike, a nužnost analize svakodnevica kao načina života proizlazi iz činjenice da je kultura proizvodna snaga (u njoj se pripremaju društvene mijene ako već pod njima razumijevamo sam čin ispoljavanja). Kako je svakodnevica jedan od onih fenomena u kojima konvergira čitava društvena zbilja, njeno ispitivanje znači bavljenje transformacijom načina života. A ispitivanju treba prići zato jer kultura nije »stvar koja egzistira za sebe, koja nezavisno od okolnog svijeta postoji samo u području duha, već se kultura izvodi iz svakodnevnog života ljudi«.⁸

Ovaj pristup pretpostavlja analizu uloge rada u kulturnom procesu, jer kako se na temelju rada razvio čovjek to on ima odlučujuću ulogu u razvitku kulture.⁹ Pođemo li od rada svaki je čovjek u antropološkom određenju stvaralačko biće (stvaralac i samostvaralac), a kultura kolektivni način izražavanja i rezultati stvaralaštva.

Gradska kultura, kakvu poznamo, dijelom je nastala u tzv. staleškom srednjovjekovnom društvu, a dijelom u industrijskom društvu.¹⁰ Naime, iako

⁶ Suvar, Stipe, »Dihotomija selo—grad«, Beograd, *Gledišta*, No 12, 1965, str. 1592.

⁷ Lefebvre, Henri, op. cit.

⁸ Cullmann, A., »Was ist als Arbeiter von der Kultur haben möchte«, *Marxistische Blätter*, No 6, 1971, S. 10.

⁹ »Polazeći od rada kao centralnog akta kulture teorija kulture se mora pozabaviti načinom života društvenih individua« (Hund D. Wulf i Dieter Kramer, »Za materijalističku teoriju kulture«, Beograd, *Marksizam u svetu*, No 1, 1975, str. 131).

¹⁰ Time iz razmatranja izostavljamo gradsku kulturu kao izgrađenu urbanu (arhitektonsku) cjelinu, institucionalizirano profesionalno kulturno stvaralaštvo i posrednike u kulturnoj komunikaciji, a zanima nas problem svakodnevnog čovjekovog života »oblikovan kao život umjetnosti«.

podjela rada između sela i grada korespondira podjeli na manualni i intelektualni rad, diferencijacija rada u gradu dovela je do separacije *praktikosa* (djelovanja u smislu društvene akcije), *poiesisa* (kreacije umjetničkog djela) i *tekhne-a* (instrumentalne racionalne aktivnosti usmjerene na ovladavanje prirodom).¹¹

Sekundarne društvene grupe, koje su se formirale u konkretnim su-povijesnim i socijalnim uvjetima stvarale specifične subkulture¹² kao pandan načinu života¹³ i »umjetnosti vladajuće klase«.¹⁴ U predindustrijskom dobu prema socijalnim nosiocima razlikovale su se seoska i gradska (građanska), narodna i dvorska, vjerska i svjetovna subkultura.

Do pojave industrijalizacije i supstituiranja tlake eksploatacijom gradskom je načinu života bilo inherentno stvaralaštvo, jer se proces proizvodnje odvijao kao integralan kreativan čin prema upotrebnoj vrijednosti i mjeri lijepoga. Zadirući u bit proizvodne djelatnosti, drobeći je i despiritualizirajući (dehumanizirajući) putem tehnike i akcentuiranja postupka proizvodnje po principu ekonomije profita, industrijalizacija dovodi do rastakanja urbane realnosti i pojave socio-kulturnih fenomena drugog stupnja i razine:¹⁵ »proces otuđivanja ili rastvaranja zajedničkog bića pogoduje razvitku proizvodnih snaga, procesu opredmećivanja, razvitka ljudskih sposobnosti. Progressivni razvitak ljudskih proizvodnih snaga prati drama raspadanja ljudske zajednice i čovjekovo usamljivanje«.¹⁶

U tom je društvu radno vrijeme mjera bogatstva pa »slobodno vrijeme egzistira u *suprotnosti i zahvaljujući suprotnosti prema višku radnog vremena*«¹⁷ mase. Kako je zbog ograničenog viška rada cijelo vrijeme mase pretvoreno u *radno vrijeme*, svakodnevnicu njezinih pripadnika obilježava potčinjenost iscrpljujućem radu, te degradacija na голу radnu snagu. I tako uslijed povezanosti društvenog položaja socijalnih grupa i načina njihova kulturnog života dolazi do bitnog ograničenja kulturnog razvoja proizvođačkih slojeva. Rad tu ne afirmira proizvodne radnike, nego ih lišava većine

¹¹ Posljedice su bile specijalizacija, odvajanje kulturnog stvaralaštva od vršioaca proizvodne funkcije i diferencijacija umjetničkog stvaralaštva od reprodukcije (umjetnosti od zanata), individualizacija stvaralaštva, a potom ukusa i života s kulturnim tvorbama (Lalo, Charles, *L'art et la vie sociale*, G. Doin, Paris 1921, pp. 7–8).

¹² *Subkultura* (subculture, Subkultur) je specifičan relativno cjelovit »kulturni sistem« neke društvene grupe, koji obuhvaća one naročite osobine koje ta grupa ne dijeli sa globalnim društvom ili vladajućom društvenom grupom, čijoj zajedničkoj ili »standardnoj« kulturi pripada. Subkulture su karakteristika društava sa izrazitom društvenom diferencijacijom. Subkultura se odnosi na stil života, ethos (sustav socio-kulturnih vrijednosti) i životnu praksu (Zwilmeyer, Franz, »Kultur«, in: Ziegenfuss, Werner (Herausgeber), *Handbuch der Soziologie*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1956. SS. 1102–1196, posebno str. 1123 i dalje).

Bez obzira na vrstu, subkultura tendira ka vlastitom normativnom sistemu, čiju pojavu kao tzv. kontrakulture (contraculture, Gegenkultur) provocira dominantna kultura (dominantculture, Hauptkultur). Vidi o tome: (a) Yinger, J. Milton, »Contraculture and Subculture«, *American Sociological Review*, Vol. 25, 1960; (b) Schoeck, Helmut, *Kleines Soziologisches Wörterbuch*, Herder-Bücherei, Freiburg im Breisgau 1969, S. 318; (c) Theodorson, A. George and Achilles G. Theodorson, *Modern Dictionary of Sociology*, Thomas Y. Crowell Company, New York 1970, p. 424.

¹³ Način života ili kulturni obrazac je »društveno omeđeno polje u kome se kreće pojedinačna svest i ponašanje, i u svom konačnom razlaganju on dolazi do individualne psihe kao deo njenog objektivnog iskustva, sličnog onom koji on ima u iskustvu sa prirodom« (Đurić, Vojislav, »Građski kulturni obrazac industrijske civilizacije i urbanizacija kao proces njenog širenja«, *Zagreb, Sociologija sela*, No 26, 1969, str. 22). To je konvencionalizirani kulturni stil nekog socijalnog milieua u konkretnim povijesnim uvjetima.

¹⁴ Hauzer, Arnold, *Socijalna istorija umetnosti i književnosti*, Tom I, Kultura, Beograd 1962, str. 22.

¹⁵ Industrijski grad tvore stanovnici, a ne slobodni građani izvan podjele rada i klasnog raslojavanja, koji se slobodno udružuju. U antici je slobodu posjedovao grad (agora je bila mjesto i simbol ograničene demokratije građana), a sada po osnovi privatnog i grupnog vlasništva — pojedinci i društvene grupe.

¹⁶ Supek, Rudi, *Sociologija i socijalizam*, Znanje, Zagreb 1966, str. 74.

¹⁷ Marx, Karl, *Temelji slobode; Osnovi kritike političke ekonomije*, Naprijed, Zagreb 1974, str. 297.

ili gotovo svih intelektualnih i estetskih potreba. Kako radnik radi za drugoga njegov je rad prisilan i »... dolazi do rezultata da se čovjek (radnik) oseća da slobodno deluje samo još u svojim životinjskim funkcijama, u jelu, piću i rađanju, u krajnjoj liniji još u stanovanju, ukrašavanju itd., a da se u svojim ljudskim funkcijama oseća još samo životinjom«. ¹⁸ Zato nije čudno što se društvena svijest malo po malo prestaje pozivati na proizvodnju i ustremkuje na potrošnju. Time pak dolazi do prevlasti ljudskih dobara nad ljudima. Stvara se poseban oblik otuđenja, koji se očituje u prihvaćanju ideologije potrošnje. Gubitak smisla za stvaralaštvo i osipanje urbane svijesti posebice dolaze do izražaja sa isključenjem proizvođačkih slojeva iz grada i smještanjem u predgrađa.

Kako je potiskivanje radnika iz cjelokupnog produkcionog prostora odmicalo on je sve više napredovao u sposobnosti rukovanja vanjskim predmetima, ali se sve teže snalazio u oblikovanju vlastite ljudskosti. ¹⁹ Konačno je stvoren novi tip čovjeka koji ljudsku sreću poistovjećuje sa moćju i udobnošću.

Istodobno se razaraju prethodni oblici ljudske društvenosti, a zbog progresivne socijalne izolacije i masifikacije (massification) ljudske egzistencije odnosi između ljudi — iako brojniji — postaju sve parcijalniji i posredovaniji. ²⁰

Sa razvojem industrijskog društva, nadalje, dolazi do porasta mehaničke kontrole što rezultira duhovnom kontaminacijom gradskih gomila. Čovjek koji živi u mehanički kontroliranom ambijentu stalno je ugrožen reklamom ²¹ i pretvara se u dirigitiranog potrošača, a programirana potrošnja postaje norma čitavog društva. Posebna uloga pripada masovnim medijima, koji čovjeku daju *iluziju stvarnog sudjelovanja* u životu društvene sredine. ²²

U tom fragmentiranom socijalnom realitetu, gdje »rad gubi umjetnički karakter«, ²³ i kultura je fragmentirana. Društva koja na klasno diferenciran način raspodjeljuju uvjete proizvodnje i egzistencije društvenih grupa jednako tako raspodjeljuju kulturne tekovine i pretpostavke za kulturno stvaralaštvo. Proces konstituiranja građanske publike započeo je sredinom 18-tog stoljeća u uzlaznoj fazi građanske epohe. Međutim, unatoč paroli s kojom je istupala buržoazija u fazi borbe za osvajanje vlasti taj se proces zaustavio na granicama novonastalih društvenih razlika, tj. njime jedino uz dotad zastupljeno plemstvo i svećenstvo sada s kulturnim tekovinama postaju intimni i vlasnici kapitala, nosioci financijske moći. ²⁴

Dapače, proces socio-kulturne diferencijacije poprimio je znatno dublje i rafiniranije oblike. Posljedice bi tih procesa, a koje daju ton urbanom načinu života, bile: ²⁵

— *individualizam* kao stil života;

¹⁸ Marks, Karl i Fridrih Engels, *O umetnosti i književnosti*, Kultura, Beograd 1960, str. 44.

¹⁹ Supek, Rudi, »Izraz i tehnika; O nekim prividnim dilemama«, Zagreb, *Praxis*, No 2, 1966, str. 227.

²⁰ Prelog, Milan, »Čovjek u gradu; Pojave, tumačenja, otvorena pitanja«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 31—32, 1971, str. 27.

²¹ Razvoj publiciteta dospio je dotle da poduzetnici nova predgrađa nazivaju »rođenjem nove umjetnosti življenja« i u tom stilu: »Svakidašnjica nalikuje bajci. Odložite kaput u svom predsoblju i krenite u kupovinu. Nakon što ste djecu povjerali jaslucama trgovačkog centra, posjetite prijatelje, popijte zajedno koju čašicu u drugstore-u« (Lefebvre, Henri, op. cit.).

²² Suvar, Stipe i sur., *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1970, str. 14.

²³ Sutlić, Vanja, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, Kulturni radnik, Zagreb 1974, str. 204.

²⁴ Nemanjić, Miloš, *Kulturne potrebe*, Vuk Karadžić, Beograd 1974, str. 121.

²⁵ Supek, Rudi, »Sociološki značaj amaterizma«, Beograd, *Kulturni život*, No 1—2, 1975, str. 33—37.

— neposjedovanje iole šireg smisla i pretpostavki egzistencije uslijed stroge *specijalizacije* putem suvremenog obrazovanja, koje se javlja barijerom aktivnom sudjelovanju u životu zajednice;

— *masifikacija, depersonalizacija i kriza kritičkih sposobnosti* (izloženost trajnom djelovanju različitih faktora socijalizacije, ponajprije sredstvima masovnih komunikacija, dovodi do stvaranja psihologije pasivnosti, bezličnosti, nedoraslosti, osjećaja manje vrijednosti što pogoduje autoritarnim i birokratskim režimima da manipuliraju ljudskom masom);

— *privatizacija* (izvlačenje pojedinaca iz kolektivnih oblika društvenog života i povlačenje u privatni, obiteljski ili prijateljski krug, kao oblik rušenja integriteta čitavog društva);

— *despiritualizacija i rutinizacija radne funkcije*, determinirana logikom velikih sistema, sa »slomom sistema vrijednosti« čovjeka kao stvaralačkog bića, a prihvaćanjem ideologije potrošnje i trošenja vlastite egzistencije.

Konsekvenca je svakodnevnica kao obiteljska kultura konzumpcionog karaktera,²⁶ koja posebice uključuje tzv. »masovnu umjetnost«.²⁷ Ali kako ni u tim uvjetima ne može biti dokinuto stvaralaštvo kao socio-kulturna dimenzija ljudske prirode rađa se tzv. »popularna umjetnost«,²⁸ njeguje se amaterizam i hoby.²⁹ Kako je vrijeme postalo univerzalnom mjerom svrsishodne producentske djelatnosti ove bismo oblike individualnog i grupnog stvaralačkog provođenja slobodnog vremena mogli interpretirati kao reakciju na kulturnu deformaciju (»marginalizaciju egzistencije«) u radnom i slobodnom vremenu.

Pojam *marginalnost* (engl. marginality, njem. Marginalität), zapravo *marginalan čovjek* (marginal man; Randseiter), uveo je američki sociolog Robert E. Park (The American Journal of Society, May 1928). U osnovi marginalan je svaki onaj pojedinac koji »živi u dvije ne samo različite nego i antagonističke kulture«, odnosno pojedinac koji se nalazi u stanju »mentalnog konflikta« jer istodobno pripada dvjema ili pak većem broju društvenih odnosno kul-

²⁶ Analizu geneze ove kulture vidi u: Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, Zagreb, Naše teme, No 10—11, 1975, str. 1510—1542.

²⁷ »Masovna umjetnost« (mass art) je »falsificirana . . . banalna umjetnost ili karikatura autentične umjetnosti« proizvedena da bi u suvremenim klasnim i etatičkim društvima u njoj uživao i trošio je depersonaliziran čovjek. »Ako postoji nešto kao potpun sklad između proizvodnje i potrošnje, između objekta i subjekta, ili između umjetničkog djela i publike, onda ga nalazimo u odnosu između masovne umjetnosti te ukusa i potreba njezinih potrošača« (Sánchez Vázquez, Adolfo, *Art and Society; Essays in Marxist Aesthetics*, Monthly Review Press, New York 1973, p. 244).

²⁸ »Popularna umjetnost« je mahom kolektivno stvaralaštvo pojedinaca i grupa, koji u visokorazvijenom tehnološkom društvu dijele izrazito defavoriziran društveni položaj. Najčešće su to ljudi ponikli na periferiji modernog velegrada ili u selu, su svakom slučaju ljudi koje sociološka teorija krsti imenom marginalni«. Određeni oblici popularne umjetnosti (naivno slikarstvo, keramika) mogu činiti čak tradiciju sela ili kraja (Ducharte, Pierre, Luis, »Les arts populaires«, dans: *L'art et l'homme*, publié sous la direction de René Huyghe, Tome I, Paris 1957, pp. 115—120).

»Popularnom« se ne može smatrati jedina umjetnost u nekom društvu, jer je pojam uveden za razlikovanje od drugih, a prije svega onih oblika umjetnosti koji za simboličku transkripciju pretpostavljaju kulturni aparat i intimitet.

²⁹ Hobby pokriva širok spektar relativno trajnih najrađe obavljanih spontano izabranih individualnih i društvenih aktivnosti. Izbor je uvjetovan kulturom i subkulturom, a funkcija očuvanje integriteta ličnosti. Iako je hobby u pravilu aktivnost koja se obavlja izvan radnog vremena, on zapravo povezuje slobodno i radno vrijeme, jer je prije posebna vrsta rada, nego tipična aktivnost u slobodnom vremenu. Pojava hobbyja vezana je za grad, uronjenost u parcijalni rad i dokolicu. Kako predmet hobbyja može ići do krajnjih granica imaginarnog hobby je oblik prevladavanja stroge svrsishodnosti, efikasnosti i ritma rada, te monotonijske svakodnevnice.

Za naše je doba karakteristična tendencija potrošačkog postvarenja hobbyja, tj. proizvodnja različitih predmeta kako bi se iz ekonomskog interesa svjesno isprovociralo kolekcionarstvo.

turnih grupa.³⁰ Postoje različiti tipovi marginalnosti. Danas se za niz aspekata marginalnosti koristi pojam nedostatna statusna kristalizacija odnosno *statusna inkonzistentnost*.³¹

Naknadno je elaboriran pojam *marginalna društvena grupa*, koji se koristi u istraživanjima razvijenih društava. Marginalnom se grupom ponajčešće nazivaju nezaposleni ili pak druge skupine koje se nalaze ispod ili na samom egzistencijalnom minimumu s obzirom na sredstva potrebna za zadovoljavanje osnovnih potreba. Takve se grupe nazivaju i »pod-klasama« (Clark Ker).

Prema tom određenju, a prevladavajući psihologičku razinu tzv. hibridne ličnosti, možda je za prirodu društvenosti u analizi svakodnevnice suvremenog urbanita naj slikovitiji pojam marginalizacija.

Naime, urbanizacija je ponajprije značila dokidanje socijalnih i kulturnih procesa na kojima je počivao dotadašnji način života određenih socijalnih kategorija koje su se sada javile kao tzv. mob-grupe ili pak bile izložene gradskom načinu života. Te grupe istodobno nisu mogle odbaciti dotadašnji način života i tradicionalni sustav socio-kulturnih vrijednosti. Tim više što njihov izvor nikako nisu jedino dominantni društveni procesi, nego tradicija i drugi socijalni i povijesni faktori, te kolektivne osobine grupa, konkretan stupanj razvoja kulturnih potreba, itd. na užoj grupnoj i personalnoj razini. S druge strane, mase stanovništva koje su iz sela došle u gradove uranjaju u gradsku kulturu (sazdanu od duboko antagonističkih subkultura) bez pretpostavki da sudjeluju u tzv. humanističkoj ili autentičnoj kulturi, nego bivaju izložene utjecaju standardne kulture. Dapače, u procesu proletarizacije tradicionalno-građanskih srednjih slojeva, te seoskih pridošlica dolazi do kidanja primarnih društvenih odnosa i transformacije oblika društvenosti (tzv. velegradski izolacionizam), ponekad čak i do ulaženja u subkulturu, koja je u konfliktu sa tzv. autentičnom kulturom. (Ti su procesi mnogo složeniji, jer odnosi između novopridošlog i starog stanovništva mogu odgovarati sukcesiji — istiskivanje starosjedilačkog stanovništva, simbiozi — integracija i suradnja, te komezalizmu — interakcija između funkcionalno sličnih grupa ili pojedinaca.)

U seoskim uvjetima pak prihvaćanje urbanog načina života znači prihvaćanje novih tekovina i vrijednosnih orijentacija koje su temelj transformacije dotadašnje egzistencije. Pitanje pretpostavki prihvaćanja nove kulture javlja se ovdje u obliku socio-kulturnih barijera.

³⁰ Brojne su definicije ovog fenomena. Navodimo dvije enciklopedijske naravi.

»*Marginalan čovjek* (marginal man) naziv je za onoga tko istodobno pripada dvijema ili većem broju grupa (na temelju vlastitog izbora, ponašanja ili pak samo u svojoj mašti), koje se razlikuju po socijalnoj definiciji i kulturnim normama. Stupanj marginalnosti ovisi o veličini razlika između kulturnih normi, o razlici kojoj pojedinac pridaje značaj i na koju je osobno osjetljiv. Pojam 'marginal man' ... odnosi se na hibridne ličnosti koje se kao imigranti (i kao stranci) na razmeđu između kultura dviju grupa. Kasnije je on podrazumijevao i osobe mješovite pripadnosti (polukrvni, mješanci, itd.). Park je naglasio dezorganizirajuće djelovanje marginalnosti. E. V. Stonequist (*The Marginal Man*, New York 1937) opisuje četiri tipa: lutajući stranac, druga generacija imigranata, Židovi u ghettoa, mješanci. Ostale je tipove Stonequist nazvao skorjevićima, kao što su deklarirani građani koji su iz sela došli u grad, žene koje su promijenile uloge« (Shoock, Helmut, *Kleines Soziologisches Wörterbuch*, Herder-Bücherei, Freiburg im Breisgau 1969, SS. 273—274).

Drugo je određenje: »Ličnost u nedoumici ili stanju mentalnog konflikta zbog pripadanja dvijema različitim, odvojenim kulturnim grupama. Ona nije potpuno lojalna i intimna s vrednotama i standardima ni prve ni druge, a niti je potpuno prihvatila obje grupe s kojima se identificira. Stoviše može se raditi o dvije grupe u biti konfliktnih vrednota ili normi, a da pojedinac i prvu i drugu grupu do izvjesnog stupnja prihvaća« (Theodorson, G. A. and A. G. Theodorson, *Modern Dictionary of Sociology*, Thomas Y. Crowell Comp. New York 1970, p. 243).

³¹ Boh, Katja, »Statusna inkongruentnost u postrevolucionarnom društvu«, Zagreb, *Revija za sociologiju*, No 4, 1974, str. 35—52.

Na taj se način u oba milieua stvara specifičan oblik egzistencije, koji nema karakter jednostavnog prijelaznog oblika, nego ga obilježava nepotpuno sudjelovanje odnosno prihvaćanje urbanog načina života, te nemogućnost napuštanja tradicionalnog načina egzistencije. Drugim riječima, proizvodi se marginalna egzistencija kao tipična subkultura.

Mogli bismo, dakle, reći — vezano za položaj u procesu proizvodnje i u odlučivanju o društvenoj reprodukciji — da je marginalnost analitički pojam, koji uključuje sporednost, istisnutost, nesudjelovanje ili (preciznije) površno i fragmentarno sudjelovanje u društvenom, kulturnom i političkom životu neke društvene sredine ili zajednice. Ta obilježja nisu tako neposredno uočljiva u pojmovima masifikacija, homogenizacija, individualizacija i privatizacija života, monetizacija svijesti, degradacija potreba, itd., koji se koriste da bi se okarakterizirala suvremena kulturna situacija (ponajprije širokih proizvođačkih slojeva). Ili, kako se čovjek prema čovjeku odnosi posredno (kao njihovi proizvodi u kojima su se postvarili i ospoljili), a dominantna kultura (*po socio-kulturnoj dostupnosti*) izražava društvene interese tehnobirokracije kao posredničkog (srednjeg) sloja, proces produblivanja otuđenja — tim više što se uz socijalnu i kulturnu vezuje prostorna segregacija — možemo nazvati marginalizacijom. Prema tome, *termin marginalizacija koristimo za označavanje alijenacije suvremena čovjeka u svakodnevnici — počam od stila potrošnje, odijevanja (mode), komunikacije u obitelji i sa susjedstvom, načina zabavljanja (ples, šlager, novoskladana tzv. narodna glazba, rock ili pop glazba, igre na sreću, itd.), do kulturnih potreba, estetskih preferencija, mentaliteta i vrijednosnih orijentacija u odnosu prema drugom čovjeku, grupi i široj zajednici, a čije je obilježje uronjenost u ekonomističku, utilitarističku i individualističku kulturu potrošačkog društva.*

Vodeći računa o prosječnoj društvenoj svijesti marginalizacija ima obilježje homogenizacije. I to kako kada je riječ o pripadnicima tradicionalne građanske kulture, tako i u slučaju pripadnika lokalne seoske kulture. Naime, masovna kultura kao dominantna gradska kultura mozaička je kultura (čine je prostorno i vremenski simultano prezentirani kvalitativno različiti predmeti, tvorbe, interakcije i procesi), kojoj su — zahvaljujući masovnim medijima — izloženi pripadnici svih društvenih grupa, a zajednički joj je nazivnik u motivu i sustavu socio-kulturnih vrednota.

Pitanje je sukladnosti ovog zaključka sa karakterom urbanizacije. Obilježje urbanizacije kao razvojnog procesa je funkcionalna i strukturalna diferencijacija. Govorimo li o marginalizaciji kao homogenizaciji nije li to u suprotnosti s diferencijacijom koju izaziva urbanizacija? Nije!

Urbanizacija kao širenje gradskog načina života rezultira smanjenjem razlika (homogenizacijom) između sela i grada, ali i povećanjem unutrašnjih seoskih razlika. Marginalizacija egzistencije osnovnih proizvođačkih slojeva, također, ne mora dovoditi do općedruštvene homogenizacije, nego čak može biti podloga socio-kulturne diferencijacije. Izuzetak je općenito zamjetan potrošački stil svakodnevnog života (i njega ubrzo negiraju neke omladinske i intelektualne grupe). Nadalje, iako između razine urbanog razvoja i prakse kulturnog života (zbog polideterminističke kauzalne strukture) postoji povezanost, još uvijek se na temelju nje ne može otkriti bit ove kulture kao specifičnog izraza određene sredine. (Primjerice: zašto se pogodnostima demokratizacije autentične kulture koriste samo određene društvene grupe?) Tako se ponajprije može govoriti o homogenizaciji dijelova unutar općeg okvira

heterogenizacije i diferencijacije. To vrijedi kako za oblikovanje prostora, tako i za društvenu strukturu i za način života (jednoobraznost ne zavisi više toliko o tipu naselja koliko o pripadnosti socijalnom sloju, i dr.). Kako urbanizacija znači dolazak novih kontingenata stanovništva iz različitih tradicija i kulturnih milieua, te diverzifikaciju zanimanja, susrećemo se i sa stalnim procesom diferenciranja urbane svakodnevnice.

Marginalizacija, kada je riječ o urbanoj kulturi, u najmanju ruku uključuje: *degradiranje prostora i prostornu segregaciju*³² sa čitavim spletom njihovih odnosa, *regresiju i krizu oblika ljudske društvenosti* (individualizaciju i privatizaciju života),³³ *te degradaciju socio-antropološke prirode* (kulturnih potreba).

Ako je riječ o svakodnevnici kao načinu života i sustavu socio-kulturnih vrednota (za koje se drži da također ovise o datom teritorijalitetu i sistemima spoznaja),³⁴ marginalizacija bi se u kontekstu klasno-socijalne diferencijacije javljala u svojevrsnoj generalizaciji malograđanskog mentaliteta i ishlapljivanju aktivističko-oblikovnog odnosa prema stvarnosti. Time se pak najneposrednije nadaje problem onog sistema vrednota proizvođačkih slojeva koji se očituje kao rezignacija u »sociologiji svakodnevnog života«.³⁵

Kako se to temelji na procesima, koji bi jednako tako mogli omogućiti dosad najveći kulturni napredak čovječanstva, stalan je zadatak propitivanja jaza između te moguće neslućene slobode i stvarne neslobode. Naročito za nas, i to ne samo sa stajališta siline procesa urbanizacije, nego prije glede domašaja procesa demokratizacije društva, koji je trebao — vrijednosno i strukturalno — stvoriti uvjete za prijenos različitih funkcija na proizvodnu i lokalnu jedinicu, čime bi se osigurao stvaralački odnos čovjeka prema svojoj društvenoj egzistenciji, počam od uzajamnog prijateljstva, lojalnosti i socijalističke solidarnosti stanovništva pa na dalje. Tako se, primjerice, trebala prevladati tradicionalnost susjedstva i svakodnevne egzistencije za kojima se još uvijek kao ideološki talog društvenih struktura predindustrijskog razdoblja susreće nostalgija praćena negativističkim odnosom prema bilo kakvoj promjeni.

Hipotetsko-metodologijski okvir

Dosadašnja su istraživanja pokazala da su promjene načina života u urbanim i ruralnim sredinama — jer i proces urbanizacije ima dva smjera: centripetalan (deagrarizacija, koncentracija i segregacija stanovništva, te centralizacija usluga u jednom fokusu) i centrifugalni (širenje gradske kulture

³² Proces prostorne socijalne segregacije samo dijelom znači formiranje luksuznog rezidencijalnog kvarta ili bijeg iz grada procesom suburbanizacije. Pored toga, posebice u evropskim gradovima radi se o perzistenciji neintegriranih oaza, odnosno ghetta ruralnog karaktera u urbanom tkivu, postojanju »crvenog prstena« oko gradskog jezgra kao deurbanizirane periferije sastavljene od radništva (potisnutog iz grada), te o divljim naseljima na rubu grada (da ne spominjemo druge rezidencijalne četvrti).

³³ U jednom istraživanju u nas utvrđeno je da je proces kidanja primarnih socijalnih veza daleko odmakao (Supek, Rudi, *Porodica, ulica i slobodno vrijeme omladine u općini Trnje — Zagreb*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1968, rukopis pohranjen u arhivi Instituta), a u drugom provedenom u novim i divljim naseljima nađen je prijelazni tip teritorijalne i interesne homogenizacije (Rogić, Ivan i Miro A. Mihovilović, *Sociologijske karakteristike urbanizacije Rijeke 1961—1971*, Urbanistički zavod, Rijeka 1975). Kod došljaka u Rijeku još su uvijek zamjetni homogenizirajući efekti obitelji, rodbine i prijatelja iz područja doseljenja, ali napreduje udruživanje utemeljeno na sličnosti interesa.

³⁴ Kultura kada služi društvu da bi prenošenjem starih i stvaranjem novih ideja *proizvodilo sebe samoga* vrši *integrativnu*, a kada služi da bi prenošenjem iskustava i iznalaženjem novih znanja *proizvodilo sredstva za život* vrši *instrumentalnu* funkciju (Supek, Rudi, *Sociologija i socijalizam*, Znanje, Zagreb 1966, str. 411).

³⁵ Supek, Rudi, »Historicitet, sistem i sukobi«, u zborniku referata sa šestog znanstveno-stručnog savjetovanja na temu *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Svezak I, Jugoslovensko udruženje za sociologiju i Slovensko sociološko društvo, Portorož 10—13. 2. 1972, str. 18.

u i izvan procesa metropolitanizacije) — determinirane razlikama u bitnim obilježjima tzv. idealno-tipske lokalne seoske i gradske kulture.³⁶ Poseban značaj u tome imaju strukture međuljudskih i međugrupnih odnosa u folklornoj i suvremenoj dominantnoj kulturi masovnog gradskog društva, među kojima ova posljednja osvaja kako rad, tako blagovanje i obitelj.³⁷

Utjecaj grada na okolicu ovisi od reljefa, funkcija grada, te gustoće i brzine prometnih veza. U konkretnim se istraživanjima potvrdila pretpostavka da pored tih determinanti u analizi načina života treba uzeti u obzir razlike koje proizlaze iz diferencijacije u svakoj aglomeraciji s obzirom na varijable: dob, obrazovanje, veličina obitelji, prihod, vrsta djelatnosti, itd., odnosno da je način života pored socijetalnih i grupnih, te institucionalnih determinanti ovisan i o ekonomskim, socio-demografskim, kulturno-obrazovnim i psihičkim obilježjima uže grupe, obitelji i pojedinca.

Da bismo ustanovili da li i u kojem se opsegu u našim društvenim uvjetima u svakodnevnicu zamjećuje marginalizacija, pored istraživanja kulture velikoga grada nužno je ispitati i transformaciju kulture njegove okolice. Taj zadatak ne proizlazi samo iz kontroverznih stajališta (prema jednom doseljenici u gradovima nastoje formirati male zajednice i živjeti prema običajima koje su donijeli, a prema drugom je nemoguće dokazati kontinuitet tradicionalnih obrazaca seljačke kulture u gradskim uvjetima),³⁸ nego ponajprije iz činjenice što istraživanja tog problema u nas još nije bilo.

Pristupimo li tako načinu života istraživanje urbane egzistencije moralo bi poći od slijedećih pretpostavki: (a) heterogene kulturne tradicije grada, kojega su činile i čine specifične prostorno odjeljene socio-ekonomske i društveno-kulturne zajednice; (b) postojanja izvjesnih tipičnih obilježja kulture stanovnika toga grada ili lokaliteta, koje možemo nazvati mentalitetom, formiranih unutar općih zajedničkih egzistencijalnih okvira; (c) heterogene kulturne tradicije okolnih ruralnih lokaliteta na koje se grad širi odnosno na koje utječe; (d) heterogene kulturne tradicije procesom urbanizacije novopridošlog stanovništva, a što se posebice ističe u nestabiliziranim novoizgrađenim četvrtima velikoga grada ili pak novim urbanim središtima u okolini grada. Tako se istraživač na izvjestan način svodi na proučavanje diskontinuiteta i kontinuiteta kulture na različitim društvenim razinama. Autoru ovoga rada čini se, međutim, da bi svaki ozbiljniji i pretenciozniji sociološki istraživački napor pored dimenzije vremenitosti na užim društvenim razinama morao obuhvatiti vremensku dimenziju i ritmove svojstvene cjelokupnoj društvenoj zajednici. To će reći da bi u nas pažnju valjalo posvetiti dinamici socijalističke revolucije.

U tom naporu svakodnevnoj egzistenciji valja prići sa stajališta općeg značaja podjele rada, jer je ona to veća što više napreduje industrijalizacija i urbanizacija. U skladu s općim značajem podjele rada, mogli bismo reći da što urbanizacija dalje odmiče (tj. što je veći stupanj podjele rada), to

³⁶ Vidi o tome npr.: (a) Taylor, Lee and Arthur R. Jones (Jr), *Rural Life and Urbanized Society*, Oxford University Press, New York 1962; (b) Suvar Stipe, »Dihotomija selo—grad«, Beograd, *Gledišta*, No 12, 1965, str. 1590 i dalje; (c) Moren, Edgar, *Duh vremena*, Kultura, Beograd 1967, str. 85—87; (d) Đurić, Vojislav, »Gradski kulturni obrazac industrijske civilizacije i urbanizacija kao proces njenog širenja«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 26, 1969, str. 22 i dalje; (e) Magdalenić Ivan, »Urbanizacija i socijalna diferencijacija s posebnim osvrtom na prostornu segregaciju unutar gradova«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 31—32, 1971, str. 62—71; (f) Rihtman-Auguštin, Dunja, »Uvid u jedan segment kulture grada«, Zagreb, *Sociologija sela*, No 31—32, 1971, str. 86—95; (g) Suvar Stipe, *Između zaseoka i megalopolisa*, Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973, str. 127—134.

³⁷ Moren, Edgar, op. cit., str. 88 i 89.

³⁸ Rihtman-Auguštin, Dunja, op. cit., str. 86 i 94.

će (a) potrebe ljudi biti specijaliziranije, raznovrsnije ali i tipiziranije; (b) odnosi između ljudi biti prije funkcionalni nego zasnovani na načelu teritorijalne bliskosti, te posredniji, ne-lični, formalni i sekundarni uz stalno napredovanje izgubljenosti i osamljenosti svojstvenih velegradskom izolacionizmu; (c) kultura biti diferenciranija i heterogenija (jer je sve manje izraz cjelovitog čovjeka), specijaliziranija (kako bi odgovorila potrebama ljudi na različitim razinama razvoja), standardiziranija (jer samo tako u uvjetima prevladavanja ekonomije profita i nerazvijenih potreba može biti dostupnija većini, te djelovati društveno-integrativno) i selektivnija (da bi došlo do socijalne integracije treba napustiti sve elemente kulturne tradicije, običaje, itd., koji milieu diferenciraju), a to će reći potrošački formaliziranija i segmentirana; (d) uspostavljat će se prevlast modernijih i transformiranih vrednota ili će se tradicionalne zadržavati kao izvjesne determinante socijalne identifikacije, a novi će sistem vrijednosti sve više biti prožet ekonomizmom, utilitarnošću i monetizacijom svijesti.

Tablica 1 — Indikatori razvijenosti kulturnih potreba u tri nezavisna istraživanja na uzorcima stanovnika Zagreba i Središnje Hrvatske

Indikatori	Kulturni standard radnika zagrebačke industrije	Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja	Anketa stanovnika Južne Dubrave
Učestalost posjeta i praćenja			
— kazališnih predstava	+		+
— koncerata ozbiljne glazbe	+	+	
— muzeja, likovnih izložaba	+		
— čitanje lijepe književnosti	+		
— koncerti popularne (zabavne i narodne) glazbe	+	+	
— kinematografske predstave	+		+
— dnevne novine	+		+
— radio-program	+		+
— TV-program	+	+	+
— roto-literatura	+		
— tjednici			+
Aktivnost, članstvo			
— amatersko KUD, PZ, FS, DS	+		+
— vokalno-instrumentalni sastav	+		
— omladinski disko-klub	+		
— knjižnica	+		
— Narodna tehnika, AMD, FKK	+		+
— Ferijalni savez	+		
— planinarsko društvo	+		
— sportsko društvo			+
— Crveni križ			+
— SSRN			+
— vjersko društvo			+

Što se tiče odnosa grada i okolice može se pretpostaviti da će svako-dnevnicama biti to »urbanija« što je manja prostorna udaljenost i bolja povezanost sa gradom, jer od toga ovisi ne samo raznovrsnost i standardiziranost potreba, prisutnost imitacije urbane mode, hobbyja, načina govora, ponašanja, stila potrošnje, nego i mogućnosti da te potrebe veći broj ljudi stvarno i zadovolji.

Tablica 2 — Strukturalna obilježja stanovništva Južne Dubrave-Poljanica kao ne-publike (1974)

Varijable i modaliteti	Kaza- lište	Kine- mato- grafi	Dnev- ne no- vine	Radio	Tele- vizija	Tjed- nici
Ukupno	74,5	56,5	8,7	5,8	7,6	27,2
<i>Dob</i>						
Do 30 godina	44,2	20,0	5,9	2,7	7,6	16,0
30—40 godina	72,2	51,4	5,4	4,5	3,4	19,7
40—50 godina	81,0	64,1	8,0	5,1	5,1	22,4
50—60 godina	88,5	77,0	11,6	7,1	8,8	30,4
60 i više godina	94,7	86,7	15,0	6,3	18,5	31,0
<i>Socijalni milje do dolaska u Zagreb</i>						
Selo	79,6	63,4	9,8	5,9	7,5	25,8
Grad	68,0	47,0	6,4	4,2	4,5	18,5
»Autohtoni« Zagrepčani	70,0	53,4	7,2	3,6	8,7	21,0
<i>Duljina života u Zagrebu</i>						
Do 5 godina	56,1	35,1	6,2	4,5	5,5	20,2
5—10 godina	76,4	55,0	5,0	4,1	5,0	25,4
10—20 godina	78,3	62,3	10,4	4,5	6,6	21,0
Više od 20 godina	76,6	65,8	12,6	9,1	9,9	20,7
Od rođenja	68,6	52,5	8,8	3,9	13,7	20,0
<i>Stručna sprema</i>						
Bez stručne spreme	84,0	72,9	17,8	6,0	10,5	28,8
Radnici (od NKV do VKV)	84,6	62,6	7,1	5,8	6,7	24,6
Srednja stručna sprema	43,1	26,9	3,1	1,9	5,0	14,6
Viša i visoka stručna sprema	25,9	18,2	—	—	3,6	3,7
<i>Zanimanje</i>						
Radnik	83,5	58,4	6,8	5,0	5,7	22,2
Službenik	37,7	20,9	2,7	1,4	2,7	10,3
Student	13,5	9,6	1,9	1,9	7,5	15,7
Domaćica	88,1	80,6	13,8	7,6	9,7	30,1
Umirovljenik	92,4	81,1	12,9	5,3	11,4	27,5
Ostalo	65,2	52,2	15,2	6,5	13,3	30,4

Da bi se u cijelosti istražio proces marginalizacije bila bi potrebna temeljita teorijska i empirijska ispitivanja, koja bi ponajprije morala biti usmjerena na položaj čovjeka u procesu društvene reprodukcije, a zatim istražiti odnos između tog položaja i svakodnevne egzistencije. Budući da te predradnje nisu izvršene poslužit ćemo se nekim indikatorima dobivenim u istraživanjima: *Kulturni standard radnika zagrebačke industrije, Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja, te Anкета stanovnika Južne Du-*

Tablica 3 — Uključenost stanovništva Južne Dubrave — Poljanica u neke institucionalne oblike kulturno-umjetničkog, rekreativnog i društvenog života (1974)
— Postotak članova —

Varijable i modaliteti	KUD (pjevački zbor, fol- klorna grupa, dramska sekcija, itd.)	Narodna tehnika, auto-moto društvo, kino-foto klub, itd.)	Sportsko društvo	Crveni križ	SSRNH	Vjersko društvo	Broj ispitanika
Ukupno	1,4	4,0	7,1	20,2	37,8	2,8	995
<i>Dob</i>							
Do 30 godina	2,1	7,0	17,1	9,1	23,5	...	187
30—40 godina	2,0	5,4	4,3	22,4	45,2	...	299
40—50 godina	0,7	2,9	7,6	27,8	46,9	...	277
50—60 godina	0,9	1,8	1,8	16,7	28,9	...	114
60 i više godina	0,9	0,9	2,6	17,5	28,1	...	114
<i>Stručna sprema</i>							
Bez stručne spreme	1,0	0,5	2,5	8,4	8,9	3,0	203
Radnici (od NKV do VKV)	0,7	3,8	5,4	21,9	41,6	2,5	558
Srednja stručna sprema	1,9	6,2	11,8	26,1	49,1	2,5	161
Viša i visoka stručna sprema	9,1	14,5	25,5	30,9	74,5	3,6	55
<i>Zanimanje</i>							
Radnik	0,4	4,1	5,6	23,2	44,7	1,9	465
Službenik	4,0	8,1	16,8	36,2	67,1	2,0	149
Student	3,8	9,5	22,6	1,9	11,3	5,7	53
Domaćica	0,7	0,7	1,4	9,6	5,5	4,1	146
Penzioner	0,8	0,8	2,3	15,8	35,3	1,5	133
Ostali	4,3	4,3	6,5	2,8	13,0	8,7	46

Izvor: Anкета stanovnika Južne Dubrave-Poljanica (nosioci: Ognjen Caldarević i Melita Richter), Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb 1974 (originalne tabele dobivene računskom obradom).

Tablica 4 — Strukturalna obilježja stanovništva središnje Hrvatske (osim Zagreba) kao publike kulturnih manifestacija i ustanova (1972)

— u %

Varijable i modaliteti	Kazalište, koncerti ozbiljne glazbe, izložbe i slične priredbe		Koncerti zabavne i narodne glazbe, humoriističke i slične priredbe		Broj ispitanika
	»Nepublika«	Publika	»Nepublika«	Publika	
Ukupno	88,3	1,2	80,1	1,3	2.088
<i>Zona</i>					
Zagreb — Krapina	89,1	1,2	79,4	0,2	515
Varaždin	82,7	1,1	75,7	2,7	370
Bjelovar	89,2	1,1	81,6	1,6	548
Sisak	92,5	0,7	80,7	1,4	425
Karlovac	85,2	2,6	84,4	0,4	230
<i>Centralna naselja</i>					
Bez centralnih funkcija	94,1	0,2	84,9	0,8	1.169
Lokalni centar	89,9	0,4	81,1	1,9	487
Općinski centar	70,4	4,9	66,8	1,4	223
Regionalni centar	70,8	4,8	65,6	2,3	209
<i>Tip naselja</i>					
Selo	94,3	0,2	84,7	0,8	1.449
Mješovito naselje	82,6	1,6	77,2	3,3	241
Grad	69,9	4,5	65,1	2,0	398
<i>Veličina naselja</i>					
Do 500 stanovnika	94,9	0,2	86,5	0,8	528
501—2.000 stanovnika	93,0	0,2	82,0	1,1	948
2.001—15.000 stanovnika	79,4	2,3	76,8	1,5	345
15.001 i više stanovnika	69,7	5,2	65,2	2,6	267
<i>Udaljenost od Zagreba</i>					
Do 20 km	82,8	2,6	69,8	—	116
21—60 km	86,3	1,8	77,5	1,6	621
61—100 km	89,8	0,7	84,7	0,9	758
101 i više km	89,4	1,0	79,1	1,7	593
<i>Spol</i>					
Žena	89,4	1,2	82,7	0,7	1.057
Muškarac	86,9	1,2	77,3	1,9	1.017
<i>Dob</i>					
18—24 godine	68,3	4,8	51,5	7,2	167
25—35 godina	82,8	0,5	67,6	2,2	377
36—60 godina	90,3	1,0	83,0	0,6	1.125
61 i više godina	95,7	1,0	95,0	—	419
<i>Obrazovna razina</i>					
Bez škole	99,0	—	96,1	—	203
Do 4 razreda osnovne škole	96,8	—	90,4	0,5	965
5—7 razreda osnovne škole	92,9	0,4	80,2	0,4	253
Potpuna osnovna škola	83,3	1,9	68,5	3,3	216
Škola za radnička zanimanja	82,0	0,8	58,6	2,5	239
Srednja škola	51,7	7,6	58,6	3,5	145
Viša, visoka škola i fakultet	32,8	10,5	44,8	4,5	67
<i>Zanimanje</i>					
Individualni poljoprivrednik	97,9	—	90,5	0,4	778
NKV i PKV radnik	93,7	—	84,5	0,7	271
KV i VKV radnik	85,3	0,6	67,9	2,0	312

Varijable i modaliteti	Kazalište, koncerti ozbiljne glazbe, izložbe i slične priredbe		Koncerti zabavne i narodne glazbe, humorističke i slične priredbe		Broj ispitanika
	»Nepublika«	Publika	»Nepublika«	Publika	
Obrtnik	88,4	—	83,7	7,0	43
NSS i SSS službenik	58,4	4,8	62,4	2,4	125
VŠSS i VSS službenik	47,6	7,3	51,2	1,2	82
Slobodno zanimanje, učenik i student	34,1	17,0	40,4	8,5	47
Domaćica u nepoljoprivrednom domaćinstvu	92,1	0,4	81,7	0,8	252
Ostalo	91,6	1,1	83,1	1,2	178
<i>Tip domaćinstva</i>					
Seljačko	97,2	0,2	91,1	0,7	574
Radničko	89,7	0,6	77,9	1,2	339
Službeničko	50,4	5,0	56,8	3,6	139
Ostali čisti tipovi	82,9	3,7	81,7	3,7	82
Radničko-seljačko	94,2	0,3	82,4	0,9	569
Radničko-službenički	71,1	2,1	62,9	1,0	97
Ostali mješoviti tipovi	82,6	2,8	72,9	1,8	288
<i>Standard domaćinstva</i>					
Znatno ispodprosječan	95,1	0,4	86,5	0,7	1.231
Ispodprosječan	90,0	—	80,7	1,0	301
Prosječan	80,8	1,6	72,2	1,1	187
Iznadprosječan	72,1	3,1	62,0	3,0	226
Znatno iznadprosječan	60,8	7,0	62,9	2,8	143

Izvor: Grupa autora (nosilac projekta: Stipe Šušar), *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1972 (originalne tabele dobivene elektronskom obradom podataka).

Pripomena: Definicije pojmova »publika« i »nepublika« dane na temelju tzv. indikatora učestalosti kulturnih kontakata primijenjene u ovom radu vidi u: Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, *Naše teme*, No 10—11, 1975., str. 1553 i 1559. »Blaži« kriterij u ovom radu primijenjen je zbog sadržajne polivalentnosti pitanja. Izostavili smo kategoriju »sporadična publika«.

brave-Poljanica,³⁹ unaprijed se ograničavajući na *onaj aspekt kulturnih potreba čija bi razvijenost i način ispoljavanja mogli poslužiti za pristup pro-*

³⁹ Potrebno je odmah naglasiti da rezultati ovih istraživanja zbog značajnih metodologijskih razlika nisu međusobno neposredno komparabilni.

Projekt *Kulturni standard radnika zagrebačke industrije* (suradnici: A. Petak, B. Boban i Z. Gjanković) realiziran je u Centru za kulturu Radničkog sveučilišta »Moša Pijade« Zagreb 1969. godine. Individualnim interviewom u studenom i prosincu 1969. godine ispitana su 433 radnika (409 upotrebljivih upitnika) iz šest radnih organizacija različite djelatnosti i veličine sa 5.498 zaposlenih radnika (7,4%-tni uzorak). Djelomična i preliminarna obrada ovih rezultata prezentirana je u radovima: Gjanković, Zdenka, *Kulturni standard radnika zagrebačke industrije*, Centar za kulturu Radničkog sveučilišta »Moša Pijade«, Zagreb, prosinac 1969., 48 str. (rukopis), te: Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, Zagreb, *Naše teme*, No 10—11, 1975., str. 1501—1604.

O istraživanju *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1972 (nosilac projekta: Stipe Šušar), provedenom na uzorku od 2.088 ispitanika iz Središnje Hrvatske metodom individualnog interviewa vidi detaljnije u radu: Magdalenić, Ivan, »Apsolutno i relativno značenje Zagreba kao centra Središnje Hrvatske«, Zagreb, *Revija za sociologiju*, No 4, 1975. Dio rezultata ovog istraživanja publiciran je u radovima I. Cifrića i I. Magdalenića.

Anketa stanovnika Južne Dubrave — Poljanica (nosioci projekta: Ognjen Čaldarović i Melita Richter), Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb 1974 (provedena je metodom individualnog interviewa na 995 stanovnika ovoga dijela Zagreba. Dio rezultata o kulturnim potrebama objavljen je u radu: Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, op. cit.

Osnovni problem kod konsultiranja rezultata ovih istraživanja krije se u nejednoznačnoj definiciji indikatora, te u različitom opsegu, posebice istraživanja provedenih u Zagrebu, s jedne, te istraživanja na uzorku stanovnika Središnje Hrvatske, s druge strane. Naime, u istraživanju povezanosti Zagreba i okolnih područja jednim je pitanjem obuhvaćena učestalost posjećivanja kazališnih predstava, koncerta ozbiljne glazbe i izložaba (isto tako i kod ispitivanja interesa), s jedne, i općenito je zastupljen neusporedivo manji broj indikatora, s druge strane. (Ne spominjući različitost vremenskih razdoblja

Tablica 5 — Sraz religijske i »obiteljske« kulture u Središnjoj Hrvatskoj (strukturna obilježja domaćinstava koja posjeduju televizor i ispitanika koji idu u crkvu, 1972)

— u %

Varijable i modaliteti	Posjedovanje TV		Idete li u crkvu?				Broj ispitanika
	Da	Ne	Neidem	Samo povodom najvećih blagdana	Da, ali ne osobito često	Redovito skoro svake nedjelje	
Ukupno	39,1	60,7	42,5	27,7	16,0	13,8	2.088
<i>Zona</i>							
Zagreb — Krapina	34,0	66,0	31,8	34,4	17,5	16,4	515
Varaždin	37,3	62,7	26,2	27,0	18,6	28,2	370
Bjelovar	36,3	63,7	44,0	28,1	16,1	11,8	548
Sisak	48,5	51,5	57,4	24,0	11,8	6,8	425
Karlovac	42,6	57,4	61,3	19,6	16,1	3,0	230
<i>Centralnost naselja</i>							
Bez centralnih funkcija	25,4	74,6	37,0	29,3	19,3	14,4	1.169
Lokalni centar	40,7	59,3	40,7	28,9	12,7	17,7	487
Općinski centar	70,8	29,2	61,9	25,6	5,4	7,1	223
Regionalni centar	78,5	21,5	56,5	17,7	16,3	9,5	209
<i>Tip naselja</i>							
Selo	26,2	73,8	36,2	30,4	17,8	15,6	1.449
Mješovito naselje	58,1	41,9	53,9	21,6	12,9	11,6	241
Grad	74,6	25,4	28,5	21,6	11,3	8,6	398
<i>Spol</i>							
Žena	38,7	61,3	32,2	30,4	20,4	17,0	1.057
Muškarac	39,7	60,3	53,6	24,6	11,3	10,5	1.017
<i>Dob</i>							
18—24 godine	42,5	57,5	49,7	23,9	12,6	13,8	167
25—35 godina	49,1	50,9	48,0	25,7	14,1	12,2	377
36—60 godina	41,1	58,9	42,8	28,2	16,0	13,0	1.125
61 i više godina	23,4	76,6	33,9	29,6	19,1	17,4	419
<i>Obrazovna razina</i>							
Bez škole	14,8	85,2	36,4	34,0	17,7	11,9	203
Do 4 razreda osnovne škole	28,8	71,2	33,2	31,0	20,0	15,8	965
5—7 razreda osnovne škole	29,3	70,7	36,0	30,4	15,8	17,8	253
Potpuna osnovna škola	52,8	47,2	44,4	25,9	16,2	13,5	216
Škola za radnička zanimanja	61,9	38,1	61,9	22,6	6,7	8,8	239
Srednja škola	77,9	22,1	71,0	11,0	6,2	11,8	145
Viša, visoka škola i fakultet	88,1	11,9	82,1	10,5	7,4	—	67

u kojima su ova istraživanja provedena, nepodudarnost veličina uzoraka s obzirom na osnovni skup, itd.) Pa ipak na temelju njih moguće je barem naznačiti izvjesne tendencije, što općenito odgovara ambiciji ovoga rada.

Konačno, ovom prilikom još jednom zahvaljujem suradnicima na projektima *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja* (posebice I. Cifriću i A. Maliću) te *Anketa stanovnika Južne Dubrave — Poljanica*, što su mi omogućili korištenje rezultata istraživanja uvidom u originalne tabele dobivene elektronskom obradom.

Varijable i modaliteti	Posjedovanje TV		Idete li u crkvu?				Broj ispitanika
	Da	Ne	Neidem	Samo povodom najvećih blagdana	Da ali ne osobito često	Redovito skoro svake nedjelje	
<i>Zanimanje</i>							
Individualni poljoprivrednik	17,5	82,5	33,6	31,2	18,6	16,6	778
NKV i PKV radnik	34,3	65,7	44,3	28,0	14,8	12,9	271
KV i VKV radnik	59,3	40,7	59,0	24,0	10,6	6,4	312
Obrtnik	48,8	51,2	34,9	32,6	9,3	23,2	43
NSS i SSS službenik	77,6	22,4	70,4	13,6	7,2	8,8	125
VŠSS i VSS službenik	86,6	13,4	85,4	8,5	4,9	1,2	82
Slobodno zanimanje, učenik i student	74,5	25,5	68,1	4,3	12,8	14,8	47
Domaćica u nepoljoprivrednom domaćinstvu	52,8	47,2	29,8	31,7	23,0	15,5	252
Ostalo	25,3	74,7	23,6	36,0	19,7	20,7	178
<i>Tip domaćinstva</i>							
Seljačko	11,5	88,5	34,8	32,4	16,0	16,8	574
Radničko	46,3	53,7	44,8	27,4	17,1	10,7	339
Službeničko	87,8	12,2	74,8	14,4	6,5	4,3	139
Ostali čisti tipovi	53,7	46,3	36,6	26,8	23,2	13,4	82
Radničko-seljačko	29,0	71,0	31,6	31,5	19,9	17,0	569
Radničko-službeničko	75,3	24,7	66,0	13,4	11,3	9,3	97
Ostali mješoviti tipovi	65,6	34,4	54,5	22,6	11,1	11,8	288
<i>Standard domaćinstva</i>							
Znatno ispodprosječan	13,3	76,7	35,0	31,4	17,8	15,8	1.231
Ispodprosječan	56,5	43,5	43,8	26,6	15,6	14,0	301
Prosječan	75,4	24,6	46,5	25,7	18,7	9,1	187
Iznadprosječan	94,7	5,3	63,7	15,5	10,6	10,2	226
Znatno iznadprosječan	88,8	11,2	65,0	19,6	6,3	9,1	143

Izvor: Grupa autora (nosilac projekta: Stipe Šušur), *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1972 (originalne tabele dobivene elektronskom obradom podataka).

cesu marginalizacije. Drugim riječima, ograničit ćemo se na učestalost kontakata sa određenim kulturnim tvorbama i sudjelovanje u nekim kulturnim procesima i interakcijama (vidi tablicu 1).

Pored toga između podataka prikupljenih na uzorku stanovnika zagrebačke okolice izdvojili smo pokazatelje o zanimanju za određene kulturne manifestacije, te o učestalosti odlaska u crkvu, dok smo između indikatora u istraživanju provedenom u Južnoj Dubravi izdvojili još posjećivanje susjeda i bavljenje hobbyjem.

Kako je iz pregleda vidljivo indikatori se u osnovi dijele na one koji bi mogli ukazivati na razvijenost potreba karakterističnih za tradicionalnu ur-

banu kulturu, te na one koji se odnose na razvijenost potreba karakterističnih za tzv. suvremenu dominantnu gradsku kulturu masovnog karaktera. Njima valja dodati grupu indikatora koji bi trebali ukazati na razvijenost kulturnog samoaktiviteta, te na određene aspekte društvenosti. Budući da su potrebe svojstvene tradicionalnoj urbanoj kulturi aspekt ekspanzije socijalnosti u razvoju građanskoga društva, njihov odnos prema potrebama karakterističnim za masovnu kulturu, u općem bi nam kontekstu mogao pomoći da naslutimo zbiva li se u nas u toj eminentno ljudskoj dimenziji marginalizacija egzistencije.

Rezultati

Premda nismo voljni prihvatiti klasičan pristup kulturi marginalnih grupa (omladina kao tzv. »bijesni tinejdžeri« ili »pobunjeni klinici« sa »underground«, odnosno »half-underground« kulturom ponajčešće izraženom u protest-popu; prva generacija paraurbaniziranih seljaka u perifernim četvrtima, odnosno »divljim naseljima« sa karakterističnim »špricer-duhom« novoskladane narodne glazbe i šlagera; način života i vrijednosne orijentacije gradske sirotinje, prosjaka, alkoholičara, prostitutki i drugih), ne samo što ga nije moguće zaobići, nego i način života, vrijednosni sistem i mentalitet suvremenog stanovnika velikoga grada treba istraživati kako bi u njegovim manifestacijama mogli uočiti kontinuitete i diskontinuitete različitih kulturnih tradicija u konkretnim socio-kulturnim uvjetima. U toj analizi »špricer-kulture« koja živi s avangardizmom u suodnosu »kak taubeka dva« bit će neminovno propitati postojanje obilježja »GG-mana« i čvrstorukoljupca etastičkog tipa (sklonost otuđivanju društvenog interesa kao izraz managerskog, korporativnog, grupnovlasničkog li pak birokratskog socijalizma), moguću zadojenost malograđanštinom tipa »sve bi bilo u redu samo kad bi rukovodioci znali što se radi« (prepuštenost tzv. »poštenog građanina« plaću što ne postoji »idealno rukovodilac«), proširenost pozerstva i snobizma među dijelom novoregrutirane malograđanske inteligencije — iz redova seljaštva i radništva — tipa Ivice Kičmanovića, koji se, pored ostalog, izražava u preziru svih koji su na društvenoj ljestvici »niži«, itd.

Držeći na umu da »unutar jednoga grada postoji niz manjih, međusobno različitih i prostorno odjeljenih socijalnih zajednica« pa »tipični stanovnik svakog od tih naselja, objektivno, može živjeti samo u svom naselju, ili u drugome koje je poput njegovog«⁴⁰ — čak kad »se pouzdano može reći kako suvremeni Zagrepčanin, bez obzira na to da li je u Zagrebu rođen ili se u njega doselio iz nekog kraja Jugoslavije, stvara novi način života koji se po svojim kulturno-antropološkim osobitostima nadovezuje i na seljačku tradiciju tla na kojem je Zagreb nastao, pa čak donekle i na malograđansku zagrebačku tradiciju«⁴¹ — posebnu će pažnju trebati posvetiti analizi svako-

⁴⁰ Magdalenić, Ivan, »Urbanizacija i socijalna diferencijacija s posebnim osvrtom na prostornu segregaciju unutar gradova«, op. cit., str. 70.

⁴¹ Rihtman-Auguštin, Dunja, op. cit., str. 94.

dnevnice građana pojedinih četvrti ovisno o stupnju do kojeg je došao proces njihovog prerastanja u »kolektivni subjekt« specifičnih odlika društvene svijesti i socijalne identifikacije.⁴²

Pa ipak, kako cijela klasna povijest govori o društvenoj uvjetovanosti siromaštva, nerazvijenosti ljudskih potreba, te o diskriminaciji u zadovoljavanju tih potreba, možda je o marginalizaciji ponešto moguće reći i na temelju usporedbe rezultata različitih istraživanja, koja barem djelomično uvažavaju poneka obilježja. Za naš su problem bitna obilježja:

— *socijalni prostor i kulturna tradicija* (u jednom istraživanju pokriveno je područje Južne Dubrave — Poljanica kao perifernog tipično radničkog ambijenta sa elementima ruralnog i obrtničkog kolorita, u drugom praktički novoizgrađeni dijelovi grada, a u trećem okolica Zagreba, koja je sama po sebi heterogena);⁴³

— *dominantni socio-kulturni životni milieu* (dijelom se prekriva s prvom karakteristikom, ali se ponajprije odnosi na migrante kako bi se mogao ispitati utjecaj kulturne tradicije na proces akulturacije i asimilacije u gradskim uvjetima);

— *trajanje života u Zagrebu*, koje bi trebalo omogućiti da se ispita proces akulturacije i asimilacije doseljenika;

— *obrazovanje (stručna sprema), zanimanje, materijalno stanje* i druge socio-demografske i ekonomske karakteristike ispitanika, koje utječu na socijalabilnost, kulturnu razinu, itd., te su značajne za način života i sistem vrednota.

Istraživanja su — kako je poznato — pokazala da ova obilježja visoko koreliraju sa kulturnim aktivitetom. Socijalni prostor i kulturna tradicija kao kompleksna varijabla npr. uključuje tip ekspanzije društvenosti (seoski, malovaroški, gradski i velegradski), kulturnu tradiciju, strukturalna obilježja vezana za dominantnu proizvodnu funkciju, ekološki razmještaj kulturnih ustanova i rasprostranjenost tekovina civilizacije, itd.

⁴² Vjerojatno bismo to ponajbolje mogli ilustrirati na primjeru Zagreba. Zagreb je u srednjem vijeku bio obrtničko-trgovačko središte, a u jedinstvenu aglomeraciju prerasta tek 1850. godine. Gradska je jezgra urbanistički koncipirana u mjerilu maloga grada. No, u suvremenosti on poprima obilježja velegrada koji će sa svojom okolicom tvoriti jedinstveno metropolitansko područje.

U istraživanju načina života Zagrepčana voditi je računa:

— o kulturi Zagreba kao maloga grada oblikovanoj između dva rata, u kojoj se ističu gornjogradska, vlaškoviličanska, trešnjevačka i trnjanska socio-ekonomska i društveno-kulturna sredina sa purgerima i proletarijatom kao specifičnim oblicima društvenog karaktera ali i sa nekim tipičnim osobinama Zagrepčanina;

— o heterogenoj kulturnoj tradiciji zona na koje se grad širi — počam od prigorskih sela na padinama Medvednice (i danas do kraja neurbaniziranoj sa izrazitim ruralnim oazama), preko bivše najsiromašnije periferije grada u tzv. južnom kvadrantu (seoska, malograđanska i radnička tradicija Trnja u kojem i danas unatoč nagloj urbanizaciji zamjećujemo građansku četvrt na Cvjetnoj cesti, radnička naselja na Kanalu, itd.), do dijela Turapolja;

— o specifičnoj kulturi nestabiliziranih novoizgrađenih naselja;

— o perifernim četvrtima sa izvjesnim postotkom gradske sirotinje premda u Zagrebu nema tipičnog velegradskog sluma (ako u nj ne ubrojimo naselja tipa Kozari bok), perifernim četvrtima tipa »mob-kvartova« u koje doseljava seosko pučanstvo koje obavlja rutinske, manje ugledne i manualne poslove, ali u koje se dijelom i iz gradskog središta preseljava stanovništvo sličnih karakteristika (općine Dubrava, Susedgrad i sl.) te o rezidencijalnim četvrtima višeg standarda na sjevernom urbanom području i boljim stambenim dijelovima u zapadnom i istočnom kvadrantu, koji su na temelju procesa socijalne i prostorne diferencijacije formirani ne samo između dva rata, nego i poslije Oslobođenja.

O socijalnom i geografskom prostoru na koji se u pravcima širi Zagreb, vidi detaljnije: Žuljić, Stanko, »Zagreb i okolica; Utjecaj gradskog organizma na regiju«, Zagreb, *Geografski glasnik*, No 25, 1965, str. 65—182.

⁴³ Heterogenost okolice Zagreba je višestruka. Podrazumijeva ne samo kulturni kolorit određenih lokaliteta, nego tip, veličinu, centralnost naselja i druga obilježja.

Rezultati na uzorcima stanovništva Zagreba⁴⁴ pored specifičnosti za pojedine vrste kulturnih potreba — iako se radi o strogo selekcioniranim skupinama, čije nam stvarno ponašanje nije potpuno poznato — pokazuju da zaposleno osoblje ima nešto razvijenije specifične urbane kulturne potrebe, te da nešto više sudjeluje u radu organiziranih oblika kulturno-umjetničkih i rekreativnih aktivnosti. Karakteristično je, međutim, da nema bitne razlike u tendencijama, a posebice u izloženosti dominantnoj kulturi, koju prvenstveno šire masovni mediji. Ova je tendencija zamjetljiva u rezultatima prikazanim u tablicama 4 i 5, dobivenim na uzorku stanovnika Središnje Hrvatske, a jednako je tako naziremo i u njihovom zanimanju za pojedine vrste priredaba. Budući da se u svim distribucijama prema istim obilježjima naziru istovjetni trendovi može se zaključiti da je proces homogenizacije na razini tzv. obiteljske kulture dosta daleko odmakao. No, kada je riječ o hobbyju valja reći da bavljenje ovom djelatnošću ovisi o općekulturnoj razini i prirodi stalne radne aktivnosti gradskog čovjeka.

Promatramo li zasebno zadovoljavanje specifičnih tradicionalnih urbanih kulturnih potreba (učestalost odlaženja u kazalište, na koncerte ozbiljne i zabavne glazbe, na likovne izložbe, itd.) — gdje su aspekt prirodne ekspanzije socijabiliteta, dajući toj ekspanziji oblik i smisao — zamijetit ćemo i prema našim rezultatima prelamanje faktora neegalitarnosti između grada i sela, ponajprije podjele rada koja utječe na način života društvenih grupa i pojedinaca. Zato je logično što su socijalni prostor, kulturna tradicija, centralnost, tip i veličina naselja značajne odrednice strukture podpublika, odnosno razvijenosti aspiracija i potreba za kazalištem, ozbiljnom glazbom, muzejima, galerijama i likovnim izložbama. Te kulturne tvorbe, procesi i interakcije prostorno i socijalno locirane ponajprije u gradove, za kontakt pretpostavljaju posjedovanje posebno formiranog kulturnog aparata, slobodno vrijeme, materijalne pretpostavke, itd., a što (počam od kulturne produkcije) visoko korelira upravo s navedenim kriterijima. Budući da se bitno nije diralo o socijalnu distribuciju ovih kriterija to urbana akulturacija (interpretiramo li je kao aspekt urbanizacije) nije mogla igrati značajniju ulogu po socio-kulturnoj dostupnosti svojevrsne elitne kulture.

Navedena se obilježja dobrim dijelom prekrivaju ne samo s dominantnim socio-kulturnim životnim milieuom, nego je s njima povezana i raspodjela prema obrazovanosti, zanimanju, materijalnom položaju i drugim obilježjima.

Promotrimo li pojedina obilježja izolirano slijedi: (a) najheterogeniju podgrupu čine deagrarizacijom, a to će reći iz specifičnih ruralnih kulturnih tradicija, regrutirani stanovnici do 5 godina od dolaska u Zagreb kod kojih proces akultacije nije završen (budući da ne posjeduju elementarnu kulturnu razinu koju pretpostavljaju autentične kulturne tekovine, itd., oni bivaju izloženi procesu privatizacije i prepuštaju se »obiteljskoj kulturi«, tj. masovnim medijima, tzv. vikend ideologiji i raznim oblicima narodne »zabave« — počam od »kvizomanije«, preko strasnog sudjelovanja u lutriji lotou i drugim igrama na sreću, pa sve tamo do izbora »miss«, najljepših pastirica, krštenja vina na vikendu, itd.); (b) budući da obrazovanje preko podjele rada i

⁴⁴ Pored tablica 2 i 3 u ovom radu vidi podatke prezentirane u tablicama 4, 6, 7 i 8, publicirane u radu: Petak, Antun, »Zabavna štampa — činilac masovne kulture«, op. cit., str. 1552—1553, 1558—1561, 1563—1564.

društvenih uloga visoko pozitivno korelira sa položajem u hijerarhijskoj organizaciji, a time i s raspodjelom fonda slobodnog vremena, sudjelovanjem u društvenoj raspodjeli materijalnih i duhovnih dobara, tj. i sa posjedovanjem kulturnog aparata, shvatljivo je što ispitanici do razine završene osnovne škole ne posjeduju naviku čitanja, te što ispitanici sa srednjim obrazovanjem unatoč formiranoj navici čitanja ne posjeduju i kulturni aparat; (c) kada je riječ o materijalnom položaju razlike ne ovise toliko o prihodima u numeričkom izrazu koliko o subjektivnoj percepciji materijalnog položaja, odnosno o zadovoljstvu s realnim mogućnostima zadovoljavanja potreba u odnosu na mogućnosti referentne grupe (npr. percepcija nemogućnosti zadovoljavanja aspiracija dovodi do produbljenja radnog vremena kako bi se stekle pretpostavke ispunjavanja očekivanja, ali je percepcija materijalnog položaja zapravo sintetički pokazatelj čiji utjecaj nije nezavisan o obrazovnoj razini, dominantnoj radnoj podfunkciji, itd.); (d) vršioci tipično intelektualne radne podfunkcije, koji su ujedno najobrazovaniji i najvišeg životnog standarda, bježe od obiteljske kulture, posebice od televizije, a uopće najzainteresiraniji za obiteljsku kulturu na skalama obrazovanja i životnog standarda su tzv. »srednji«, što će reći službenici (uzroci su tome složeni, ali su ponajprije u tome što je ta kultura ponajviše po njihovoj »mjeri«, te što se radi o specifičnom obliku socijalizacije kojem je zbog svog društvenog položaja, karaktera i mentaliteta činovništvo najpodložnije).

Zamjećuju se i mnoge druge tendencije. Primjerice žene u gradu izvan radnog vremena više od muškaraca čitaju lijepu književnost, a daleko su manje izložene masovnim medijima. Ali ako su kulturne navike gradske domaćice zbog bitno suženih horizonata i nerazvijenije nego kod muškaraca u seoske su žene one još nerazvijenije, jer je seljanka općenito deprivilegirana i višestruko opterećenija. Nadalje, uočava se povezanost između centralnosti naselja i odlazaka u crkvu u zagrebačkoj okolici: u crkvu najučestalije odlaze stanovnici lokalnih i općinskih središta i to ne toliko zbog religioznosti koliko zbog društva, jer je mjesni trg ispred crkve i danas u nekom smislu središte socijalnih komunikacija i interakcija lokalne zajednice.

Zaključak

Prema tome, urbanizacija kao način života i dominantan sistem socio-kulturnih vrijednosti zapravo se svodi na paraurbanizaciju. Kako se zamjetnije ne javlja samoaktivitet, nego prevladava izloženost masovnim medijima i popularnoj glazbi, koji igraju ulogu djelića utopije koji podjednako preferiraju kulturno polupismeni i nepismeni stanovnici sela, maloga i velikoga grada, jasno je da se radi o kulturnoj marginalizaciji, tj. o marginalnom položaju spram autentične kulture i nastojanju da se zadrži niz crta kulturne tradicije i malovaroške sredine (posjećivanje susjeda i sastanci s rodbinom osobito su česti u području Južne Dubrave, dapače češći nego prema nekim ranijim istraživanjima).

Analiza pokazuje da radništvo zbog egzistencijalne situacije danas općenito ispred kulture stavlja druge probleme. U skladu s Gramscijevim konceptom hegemonije klase mogli bismo reći da su pred našom radničkom klasom još uvijek prioritetni zadaci stvarno osvajanje ekonomske i političke vlasti na svim društvenim razinama (iako su vizijom društva udruženoga rada stvo-

rene programske i normativne osnove tog procesa). Pa iako seoska naselja sigurno više preferiraju pretežno novoskladanu narodnu glazbu (tekstovi u duhu narodne ili pak gradske pučke poezije a skladba u stilu izvorne narodne pjesme), a urbanizirana zabavnu (dobrim se dijelom radi o šlageru kao tzv. novoj urbanoj glazbi kao elementu društveno-kulturne adaptacije), a slične se preferencije mogu ustanoviti za sadržaje masovnih medija, posebice sa stajališta aspiracija i potreba koje izazivaju.

Naime, dobar dio sadržaja ovih masovno proširenih sredstava prelazeći socio-kulturne barijere izaziva monetizaciju svijesti i obrat čovjekovih potreba. Iako i socijalizam može značiti diktaturu potreba (npr. birokratskom je socijalizmu svojstvena produkcija »ideologijskih pseudopotreba«), on bi »mogao da degenerira inficiran parazitarnim kapitalizmom koji se umjetno održava, zanesen njegovim uspjesima na području produkcije i konzumacije. U biti je socijalizma da ne proizvodi radi viška vrijednosti nego radi zadovoljenja potreba; temeljna je pak potreba čovjeka da bude čovjek, a ne 'personifikacija' kapitala ili rada podređenog kapitalu, kao ni bilo kakva druga 'personifikacija'«. ⁴⁵

Uslijed toga što prevladava svojevrsan potrošački stil u suvremenoj dominantnoj gradskoj kulturi, koji nije mobilizaciona poluga razvoja nego manipuliranja masama, bjelodano je da se radi o marginalizaciji egzistencije. Zato borba za autentičnu socijalističku kulturu vjerojatno predstavlja najznačajniji oblik suvremenog antikapitalističkog pokreta.

Antun Petak

MARGINALIZATION — TENDENCY OF CONTEMPORARY URBAN CULTURE

Possible Approach

(S u m m a r y)

The author of the article has taken as a starting point the well known general attitude present in the contemporary marxist apprehension of the sociological study of culture, according to which the individual problems with the whole of the social reality converging in them, meaning the conditions of transformation in the way of life, in the system of socio-cultural values and mentality, should be researched. With the culture as a productive force, the everyday urban existence becomes a basic question in the conditions of total and rapid urbanization.

Constitutive component in the process of urbanization based on industrialization, seems to be the pressing out of a producer from the entire productive space, deepening of alienation. In the urban contemporaneity, that becomes evident in the moving of social crisis from the sphere of material-productive process to the human community, in the crisis of urban way of existence with a characteristic cultural deformation in the working and leisure time, that is, in marginalization of existence.

That is how the classical understanding of the concepts marginality, marginal man, and marginal group has been overcome. In the present article, marginalization is an analytical concept for participation, that is superficial participation in social,

⁴⁵ Sutlić, Vanja, op. cit., str. 190.

cultural and political life of a certain social environment or community, characterized by the regression of sociability, by the poverty of cultural needs and by the economism and individualism. In case we define culture as the way of living and the system of socio-cultural values, marginalization, in everyday life, should become evident in the context of class-social differentiation as a certain generalization of the small town mentality, as well as in the disappearing of the active-designing relationship between a man and reality, brought about by means of the mass culture.

Within such a frame the author makes an attempt to approach marginalization on the basis of data concerning the process of cultural needs and on the basis of the type of cultural selfactivity of the sample of those employed, of the sample of inhabitants in one colony in one commune at the outskirts of Zagreb (Dubrava), and of the sample of inhabitants in the Central Croatia regarded as Zagreb environment. Urbanization would mean spreading of dominant culture-mass culture, in case it appeared as the spreading of urban way of life to the heterogeneous cultural traditions, the process itself, causing the arrival of great masses of migrants from heterogeneous cultural traditions.

The results of the three independent researches have shown characteristic polydeterminative causative-consequent complex in case of the specific cultural needs of traditional and contemporary mass urban culture; and besides, they have shown tendency of domination of contemporary urban culture. It is evident that we talk about the quasiurbanization and cultural marginalization with the necessity to fight for the authentic socialistic culture.

Translated by *Biserka Cesarec*